

SPOŁECZNY KOMITET ODNOWY ZABYTKÓW KRAKOWA: GENEZA, DOŚWIADCZENIA, PROGRAM

*Civic Committee for the Restoration of Cracow Heritage:
origin, experience, programme*

*Bogusław Krasnowolski**

Pamięci Dr Hanny Pieńkowskiej (1917–1976)
w stulecie urodzin

SUMMARY: The Committee (acronym: SKOZK) was established in 1978, following listing Krakow as a world heritage site. It fulfilled expectations from the past, when heritage assets were damaged by industrial pollution and state ideology curtailed financing of works on sacred and private grounds.

An undoubted strength of the early time was the recognition of Krakow heritage protection as a matter of state importance, while the domination of political circumstances remained a weakness.

The political transformation of 1989/90 changed the environment: SKOZK was now dominated by heritage preservation milieus, and members were appointed by the President of the Republic of Poland, and his Chancellery provided a major part of financial means. As grants generally cover up

to 50% of the cost, the fund has a stimulating role as beneficiaries need to find sources for matching funds. Since 1990, the Committee's activity has concentrated on the most valuable complexes: Wawel, the historical centre of the city, former town of Kazimierz with Jewish quarter, and the most treasurable enclaves situated on the outskirts of the city.

Achievements of SKOZK include development of a model for cooperation between private (NGO) and public (central and territorial authorities) sectors, definition of strategic goals, and a priority of the ensuing tasks.

KEYWORDS: Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, SKOZK, Civic Committee for the Restoration of Cracow Heritage, heritage protection, heritage management.

Gdy 9 września roku 1978 historyczne centrum Krakowa z Wawelem i Kazimierzem znalazło się na pierwszej Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, jako pierwszy zespół zabytkowy w Polsce i jeden z pierwszych na świecie, miasto znajdowało się w stanie zagrożonym. Złożyli się na to wieloletnie zaniedbania, uwarunkowania ideologiczne państwa ograniczającego wspomaganie własności kościelnych i prywatnych, stan środowiska niszczonego przez zakłady przemysłowe. Sytuacja ta jednoczyła gremia konserwatorskie, naukowe i twórcze. Rezultatem było kształtowanie się „opozycji konserwatorskiej”; jednym z pierwszych przejawów był Memoriał w sprawie ochrony i rewitalizacji zabytków Krakowa, wystosowany do władz miasta w 1974¹. Za odpowiedź można uznać powołanie Zarządu Rewitalizacji Zespołów Zabytkowych Krakowa, inwestora w działaniach konserwatorskich.

Powstanie Komitetu było ściśle związane z Listą Światowego Dziedzictwa. Pierwszym krokiem była narada z 28 września, z udziałem nie tylko oficjeli, lecz i gremiów fachowych. Jerzy Szablowski mówił wtedy: Ochrona urbanistycznego układu Krakowa i zabytków jego architektury to już nie tylko nasza wewnętrzna sprawa (...). Ambicje lokalne muszą ustąpić miejsca przed wielką wagą zadania, które (...) należy do zadań w naszym państwie priorytetowych. Na tę wielką inwestycję muszą

* Prof. Bogusław Krasnowolski, Pontifical University of John Paul II in Cracow

¹ Tekst publikowany: Krasnowolski Bogusław, *Działalność krakowskich stowarzyszeń naukowych i twórczych w dziedzinie ochrony konserwatorskiej Krakowa*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury PAN” XVII, 1983, s. 263–265.

znaleźć się fundusze!² Kolejny krok – to formalne powołanie Komitetu³ 12 grudnia i jego pierwsze posiedzenie 18 grudnia 1978 r. Na czele stanął wówczas Henryk Jabłoński; jakkolwiek widzielibyśmy tę kontrowersyjną postać, nie ulega wątpliwości: jako przewodniczący Rady Państwa nadawał Komitetowi już od chwili powstania rangę ogólnopolską. Od 1985 r. podstawą finansową jest Ustawa o Narodowym Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa⁴.

Powstanie Komitetu – to zwieńczenie starań środowisk konserwatorskich o nadanie Krakowowi rangi krajowej w polityce kulturalnej państwa. Warto przypomnieć, że już w 1950 r. w ramach ASP utworzono – na bazie starszych jednostek – Wydział Konserwacji Dzieł Sztuki⁵. Przełom październikowy roku 1956 przyniósł poszerzenie zakresu prac konserwatorskich, nadal niewystarczające. W następnym roku utworzono Społeczny Fundusz Ochrony Zabytków, zasilany dopłatami do biletów tramwajowych i subwencjami gry liczbowej. Wybitnymi indywidualnościami byli powojenni konserwatorzy wojewódzcy i miejscy: Józef Edward Dutkiewicz, Józef Lepiarczyk, Hanna Pieńkowska, Marian Kornecki⁶. Na przełomie lat 60. i 70. rozpoczął się wieloletni cykl interdyscyplinarnych prac badawczych i opartych na nich projektowych w zespole rezydencji kapitulnych przy ul. Kanoniczej. Była to szkoła wiązania w całość różnorodnych badań, ich łącznego interpretowania oraz projektowania konserwatorskiego⁷. Teoretycznym podsumowaniem interdyscyplinarnej działalności, obejmowanej częścią pojęciem „rewaloryzacji”, było seminarium, zorganizowane staraniem wojewódzkiego konserwatora zabytków i Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki ASP⁸. Niemniejsze znaczenie metodologiczne miała wystawa Dzieło sztuki w konserwacji⁹.

Czy doświadczenia te wykorzystano w należyty sposób w pierwszym okresie działalności

² Cyt. za: *Problemy odnowy Krakowa. Materiały z narady konsultacyjnej w sprawie odnowy zespołów zabytkowych Krakowa* 28 września 1978, Kraków 1978.

³ Niniejszy artykuł wykorzystuje wcześniejsze publikacje autora: Krasnowolski Bogusław, *Odnowa zabytków Krakowa. Geneza, cele, osiągnięcia, zamierzenia*, wyd. „Renowacje i Zabytki” [cyt. dalej: RiZ], Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, Kraków 2004; tenże, *Doktryny konserwatorskie a doświadczenia Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, [w:] *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. Krasnowolski, WAM, Kraków 2011, s. 13–45.

⁴ „Dziennik Ustaw” nr 21/1985, poz. 90.

⁵ Dayczak Domanasiewicz Maria, *Krótki zarys dziejów Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1950–1990)*, „Ochrona Zabytków” [cyt. dalej: OZ] XLIII, nr 4, s. 174–189.

⁶ *Drogi współczesnej konserwacji: aranżacja – ekspozycja – rekonstrukcja. Profesorowi Józefowi E. Dutkiewiczowi w 30 rocznicę śmierci*, red. Ostaszewska Maria, „*Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP*” IX, 1999, cz. 1; Kalinowski Lech, *Przemówienie wygłoszone podczas pogrzebu Profesora Józefa Lepiarczyka*, „*Folia Historiae Atrium*” XXIII, 1987, s. 155–156; Chrzanowski Tadeusz, Hanna Pieńkowska 1917–1976, „*Biuletyn Historii Sztuki*” XXX, 1977, nr 4, s. 391–393; Krasnowolski Bogusław, *Poglądy konserwatorskie Mariana Korneckiego*, „*Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*” [cyt. dalej: BSKOZK] XVIII, 2002, s. 50–63.

⁷ Zagadnienia badawcze i projektowe zespołu ulicy Kanoniczej w Krakowie. Sympozjum Konserwatorskie, dnia 20–21 maja 1971, Kraków 1971.

⁸ *Materiały z ogólnopolskiego seminarium metodologicznego poświęconego zagadnieniom metodyki i form kompleksowej dokumentacji prac badawczych i konserwatorskich odbytego w dniach 19–20.II.1973 r.*, red. Pieńkowska Hanna, Kornecki Marian, „*Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego*”, Kraków 1973.

⁹ *Dzieło sztuki w konserwacji, katalog wystawy*, red. Dayczak Domanasiewicz Maria, Kraków 1976.

Komitetu (1978–89)? Zaslugą tych lat było nadanie sprawie rangi ogólnopolskiej. Ale typowe dla owych czasów upolitycznienie procesu, pomimo uczestnictwa kilku wybitnych przedstawicieli środowisk konserwatorskich w znacznym stopniu zmniejszało ostatecznie realizacje. Głosy krytyczne ze strony „opozycji konserwatorskiej”, nasilające się od lat 1980–81, to m.in. kolejne, wspólne wystąpienie stowarzyszeń¹⁰ oraz elaboraty nowych organizacji: Polskiego Klubu Ekologicznego¹¹ i Obywatelskiego Komitetu Ratowania Krakowa¹². Artykuł pod znamienym tytułem – *Czy Kraków jest rewaloryzowany? Nie!* – opublikował Tadeusz Chrzanowski¹³.

Uzdrowienie sytuacji, z oparciem procesu wyłącznie na podstawach merytorycznych, przyniósł przełom lat 1989/90. Po powołaniu rządu Mazowieckiego, trzej krakowscy historycy sztuki, Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki i niżej podpisany, skierowali do Ministra Kultury i Sztuki memoriał: *Ochrona zabytków Krakowa: stan i potrzeby*. Sformułowano tu ogólną hierarchię działań konserwatorskich, opartych o kompleksowy program, znajdującą odzwierciedlenie w aktualnej praktyce i dokumentach Komitetu. Szczególnie silnie akcentowano takie wartości, jak zespół Wawelu oraz układy urbanistyczne trzech średniowiecznych miast z ich dawnymi przedmieściami: Krakowa, Kazimierza, Kleparza; układ urbanistyczny Podgórze jako miasta z końca XVIII wieku; układy dawnych, średniowiecznych wsi, adaptowane w ramach rozrastającego się w XIX i XX wieku miasta (...)¹⁴.

14 lutego 1990 r., na wniosek Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, powołany został Społeczny Komitet w nowym składzie. Wśród ponad 100 członków dominowali przedstawiciele środowisk konserwatorskich. Przewodniczącym w 1991 r. został historyk sztuki, prof. Chrzanowski. Funkcję tę pełnił niemal do końca życia¹⁵; od 2005 r. na czele Komitetu stoi prof. Franciszek Ziejka. Zasady funkcjonowania określił przyjęty przez Komitet Regulamin, w ciągu ponad ćwierćwiecza kilkakrotnie modyfikowany. Najwyższą władzą jest posiedzenie plenarne, bieżącą działalność prowadzi Prezydium, wspomagane przez kilkoosobowe Biuro, finansowane przez Kancelarię Prezydenta RP. Członkowie Komitetu – powoływani i odwoływani przez Prezydenta RP – pracują społecznie: uczestniczą w komisjach konserwatorskich związanych z prowadzonymi pracami, należą do stałych komisji problemowych: Programowania i Oceny Realizacji, Finansowej, Prawno-Organizacyjnej, Ochrony Krajobrazu.

Gros środków finansowych pozyskiwanych przez Komitet (ostatnio ok. 30 mln złp rocznie) pochodzi z dotacji Kancelarii Prezydenta RP. Polityka finansowa Komitetu prowadzi do multiplikowania środków. Poza wyjątkami, dotacje z Narodowego Funduszu przyznawane są w wysokości do 50% kosztów zadania, co wymaga od beneficjentów uruchomienia środków własnych lub pozyskiwania

¹⁰ Aktualny pogląd stowarzyszeń twórczych na sprawy ochrony zabytków Krakowa (w nawiązaniu do „Memoriału” pięciu stowarzyszeń z dnia 14 marca 1980 r.), publikowany: OZ 1980, nr 4, s. 327–328.

¹¹ „Quo vadis, Cracovia?” *Jaki jest Kraków, a czym i jaki ma być w przyszłości?* Wybór materiałów V Forum Dyskusyjnego z cyklu „Problemy ekologiczne Krakowa”, Kraków 1981, wyd. II, Kraków 1985.

¹² Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa, dokumenty i materiały za rok 1981, Kraków 1982; Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa, dokumenty i materiały za rok 1982, Kraków 1983.

¹³ Chrzanowski Tadeusz, *Czy Kraków jest rewaloryzowany? Nie!*, „Tygodnik Powszechny” 1981, nr 11, s. 1, 6.

¹⁴ Cyt. za: Krasnowolski, *Odnova zabytków*, s. 38–39.

¹⁵ Krasnowolski Bogusław, *Profesor Tadeusz Bonifacy Chrzanowski (1926–2006)*, „Folia Historiae Atrium”, seria nowa, 12, 2009, s. 153–159.

funduszy z innych źródeł. Dzięki takiemu stymulującemu działaniu, faktyczne środki przeznaczone na konserwację krakowskich zabytków przekraczają co najmniej dwukrotnie wysokość Narodowego Funduszu, zaś uwzględniając finansowanie działań towarzyszących pracom konserwatorskim – nie finansowanym przez Komitet – proporcje między dotacją a wkładem beneficjenta wynoszą obecnie ok. 1:1,7.

Zasadnicze kierunki działania Komitetu – niezmiennie od 1990 r., modyfikowane w szczegółach – określane są w programach wieloletnich i rocznych, przyjmowanych przez posiedzenia plenarne¹⁶.

Poszczególne zadania tworzą cykl postępowania konserwatorskiego: od różnorodnych badań podyktowanych specyfiką obiektu, poprzez wstępne wnioski konserwatorskie, projekt (program) i realizację (z ewent. poszerzeniem badań i korygowaniem wniosków), po dokumentację powykonawczą. Wszystkie etapy kontrolują przedstawiciele Komitetu i zatwierdzają władze konserwatorskie. Badania – często poszerzające wiedzę o obiekcie – nie są celem samym w sobie, lecz niezbędnym elementem procesu konserwatorskiego.

Przywracanie zabytkowych i estetycznych walorów wnętrza, zwłaszcza sakralnych, związane z konserwacją wystroju, przeciwstawiając się kategorycznie przenoszeniu jego elementów w inne miejsca¹⁷.

Dotychczasowe rezultaty działań Komitetu można ująć syntetycznie w ramach poszczególnych zespołów urbanistycznych.

Na Wawelu realizowano kompleksowy program autorstwa Andrzeja Fischingera¹⁸ (aktualizowany i rozwijany przez następców), obejmujący całość zabudowy Wzgórza.

Na Zamku Królewskim prace, powiązane z badaniami terenowymi¹⁹, objęły dachy, elewacje²⁰,

¹⁶ M.in. Program i kierunki działania Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa; publikowany: *Odnowa zabytków Krakowa. Materiały i dokumenty*, Kraków 2003, s. 125.

¹⁷ Problem ten poruszał Krasnowolski Bogusław, *Wnętrze starego kościoła: sacrum, dokument, zabytek*, [w:] *Sacrum i sztuka – życie i sztuka*, red. Major Barbara, Matyja Joanna, Miejska Galeria Sztuki, Częstochowa 2004, s. 17–29.

¹⁸ Pierwszą wersję Komitet przyjął w 1992 r.; Fischinger Andrzej, *Lata 1990–2005*, [w:] Dettloff Paweł, Fabiański Marcin, Fischinger Andrzej, *Zamek królewski na Wawelu. Sto lat odnowy (1905–2005)*, Kraków 2005, s. 111–125; Fischinger Andrzej, *Zarys programu całościowego odnowienia i konserwacji zabytków wzgórza wawelskiego do r. 2000*, BSKOZK 1992, nr 3–4, s. 52–58; tenże, *Prace konserwatorskie na Wawelu w latach 1990–2000*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 14–19. *Sprawozdania z prac konserwatorskich i remontowych na Wawelu publikowane są corocznie – od roku 1992 – w „Studia Waweliana”* [cyt. dalej: SW].

¹⁹ Stępień Piotr, *Piwnica pod dziedzińcem arkadowym*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 26–29; tenże, *Badania architektoniczne elewacji zamku na Wawelu*, SW 9/10, 2000/2001, s. 129–190.

²⁰ Biało Piotr, *Odnowienie elewacji Zamku Królewskiego na Wawelu. Wybrane problemy*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” [cyt. dalej: WKWK] 1996, nr 5, s. 251–256; tenże, *Konserwacja elewacji zewnętrznych Zamku*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 30–35; tenże, *Sień wjazdowa pałacu wawelskiego. Uwagi po konserwacji*, SW 4, 1995, s. 180–186; Kozłowski Roman, Stępień Piotr, *Zastosowanie tynków szerokooporowych do konserwacji zasolonych murów na przykładzie sieni wjazdowej do zamku na Wawelu*, OZ XLVII, 1994, nr 3–4, s. 273–290.

wnętrza²¹ (wraz z konserwacją wystroju²², stropów, malowideł²³), wykonanie nowej nawierzchni dziedzińca arkadowego²⁴, ekspozycję ujawnionego fragmentu renesansowego ogrodu²⁵.

W archikatedrze²⁶ pełna konserwacja obejmuje dachy, elewacje, wnętrza z wystrojem, królewskie sarkofagi w podziemiach. Poważne zadania – to konserwacje kaplic Zygmuntowskiej (pionierskie osiągnięcie – metoda ablacji laserowej przy usuwaniu zanieczyszczeń)²⁷, Wazów, Mariackiej²⁸, Świętokrzyskiej²⁹, biskupów Tomickiego i Padniewskiego.

²¹ Kosakowski Edward, *Krużganki i komnaty wawelskie*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 56–60.

²² Stępień Piotr, *Konserwacja portali gotycko-renesansowych we wnętrzach zamku na Wawelu*, OZ 48, 1995, nr 3–4, s. 299–310.

²³ Frey-Stecowa Beata, *Rola grafiki w powstaniu renesansowych fryzów podstropowych w Zamku Królewskim na Wawelu*, SW 6/7, 1997/1998, s. 29–88.

²⁴ Smólski Janusz, *Rekonstrukcja nawierzchni dziedzińca arkadowego (1995–2000)*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 40–46.

²⁵ Stępień Piotr, *Elewacja wschodnia zamku i ogrody królewskie*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 50–55. *Problematyka badawcza: Fabiański Marcin*, *Wawelskie wirydarze Zygmunta Starego*, SW XIV, 2009, s. 37–88.

²⁶ Wczesny etap prac charakteryzował Nowobilski Józef A., *Prace konserwatorskie w katedrze na Wawelu w ostatnim dziesięcioleciu*, WKWK 1996, nr 4. Zob. też: Stępień Piotr, *Konserwacja ambitu i kaplic Archikatedry na Wawelu*, RiZ 1998, nr 3; Majewski Mieczysław, *Zachodnia elewacja Katedry na Wawelu*, RiZ 1999, nr 2, s. 113–115; Schuster-Gawłowska Małgorzata, *Skrzydła XV-wiecznego nie zachowanego ołtarza katedry*, RiZ 2000, nr 3, s. 72–73.

²⁷ Pluska Ireneusz, *Kaplica Zygmuntowska przy katedrze na Wawelu: konserwacja 2002–2004 w fotografiach*, Międzyuczelniany Instytut Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki, Warszawa 2005; tenże, *Współczesne metody dokumentacji zastosowane w Kaplicy Zygmuntowskiej*, „Rocznik Geomatyki” V, 2007, nr 8, s. 141–152; Pluska Ireneusz, Mamoń Agata, *Konserwacja Kaplicy Zygmuntowskiej przy katedrze wawelskiej*, „Wiadomości Konserwatorskie” XV, Kraków 2004, s. 5–25; Koss Andrzej, Marczak Jan, *Technika laserowa w konserwacji dzieł sztuki*, RiZ 2002, nr 2, s. 76–81. *Badania materiałów i technologia konserwacji kamienia: Procyk Wiesław, Marmury królewskie – zjawisko wietrzenia i problemy konserwacji*, wyd. ASP Warszawa 1998; Rembiś Marek, Smoleńska Anna, *Charakterystyka i przejawy zniszczeń piaskowców zastosowanych w Kaplicy Zygmuntowskiej przy Katedrze Wawelskiej*, [materiały konferencji] *Kamień architektoniczny i dekoracyjny*, AGH Kraków 2003. *Konserwacja ołtarza: Wyszyńska Jadwiga*, *Konserwacja malowideł Georga Pencza z ołtarza w Kaplicy Zygmuntowskiej*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Zabytków” 15, 2004, nr 1–2, s. 6–19; Bochnak Wojciech, Bochnak Tomasz, *Wyniki prac konserwatorskich przy srebrnych częściach ołtarza w Kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu*, SW XIII, 2007, s. 134–140.

²⁸ Węclawowicz Tomasz, *Kaplica Mariacka w wawelskiej katedrze. Rozpoznanie stratygrafii wątków ceglanych i kamiennych ścian*. Badania architektoniczne wykonane na zlecenie Międzyuczelnianego Instytutu Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki w Warszawie, Kraków 2008 (archiwum ASP w Warszawie); Czyżewski Krzysztof J., *Konserwacja ołtarza i tabernakulum w kaplicy Batorego w Katedrze na Wawelu*, SW V, 1996, s. 197–203.

²⁹ Zalewski Władysław, Mamoń Agata, *Kaplica Świętokrzyska w katedrze wawelskiej*, RiZ 2000, nr 3, s. 61–71; Zalewski Władysław, *Tendencje w zakresie konserwacji i restauracji malowideł ściennych w Krakowie na przykładzie historii konserwacji Kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu i działalności Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, [w:] *Doktryny i realizacje*, s. 339–352.

Konserwacja fortyfikacji³⁰ objęła zarówno elementy średniowieczne z basztami³¹ jak nowożytne i austriackie.

Istotną sprawą jest dziś zabezpieczenie i kształtowanie stoków Wzgórza; zadanie o aspektach geologicznych, archeologicznych, konstrukcyjnych³², widokowych.

Jako kolejne – po Wawelu – miejsce zajmują zadania w obrębie historycznego centrum miasta. Można je ująć w kilka grup:

- zespoły architektury sakralnej;
- zespół rezydencji kapitulnych przy ul. Kanoniczej;
- kwartał uniwersytecki;
- problematyka kamienic mieszczańskich, kształtowanych i od 2. poł. XIII w. do współczesności;
- problem ekspozycji linii obronnej w kontekście zieleni Plant.

W architekturze sakralnej naczóło wysuwa się problematyka kościoła Mariackiego³³, kompleksowe prace obejmujące elewacje (pionierskie zastosowanie powtarzanej w innych gotyckich świątyniach metody czyszczenia i impregnacji ceglanych wątków i kamiennych detali³⁴) i całość wyposażenia (m.in. gotyckie witraże³⁵ i matejkowska polichromia³⁶). Aktualnym etapem jest m.in. wieloletni cykl konserwacji Ołtarza Wita Stwosza. Istotnie znaczenie mają prace we wszystkich pozostałych

³⁰ Stępień Piotr, *Problemy techniczne konserwacji fortyfikacji kleszczowych na Wawelu*, SW V, 1996, s. 121–128; Niewalda Waldemar, Rojkowska Halina, *Fortyfikacje kleszczowe Wawelu. Badania architektoniczne elewacji zewnętrznych*, tamże, s. 109–120; Stępień Piotr, *Fortyfikacje Wawelu jako problem konserwatorski*, „Czasopismo Techniczne”, zes. 9, 2003 (nr specjalny); tenże, *Konserwacja fortyfikacji Wawelu – projekty i realizacje w świetle doktryn konserwatorskich*, [w:] *Doktryny i realizacje*, s. 353–370

³¹ Stępień Piotr, *Badania i konserwacja baszty Lubranki*, SW XIII, 2007, s. 5–40; Karczmarczyk Stanisław, Stępień Piotr, *Konserwacja baszty Lubranki na Wawelu*, [w:] *Inżynierskie problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*, Kraków 2004; Stępień Piotr, Karczmarczyk Stanisław, Bereza Wiesław, *Problemy konserwatorskie i technologiczne rewaloryzacji baszty Sandomierskiej na Wawelu*, tamże.

³² Karczmarczyk Stanisław, *Zabezpieczenie stoków północnych wzgórza wawelskiego*, „Renowacje” 2000, nr 3, s. 22–25.

³³ Renowacja Bazyliki Mariackiej 1989–1999, Kraków 1999.

³⁴ Por. Płuska Ireneusz, Paciorek Marian, Kozieł Krystyn, *Konserwacja ceglanych fasad gotyckiego kościoła św. Marka w Krakowie*, OZ 1995, nr 1, s. 46–49; Weber Johannes, Kozłowski Roman, *Niszczenie i konserwacja średniowiecznych wątków ceglano-wapiennych w Krakowie*, tamże, s. 77–80; Płuska Ireneusz, *Konserwacja cegły – nowe ujęcie tematu*, WKWK 1966, nr 5, s. 91–104.

³⁵ Kalinowski Lech, Małkiewiczówna Helena, Heine Leszek, Karaszkievicz Paweł, *Średniowieczne witraże Kościoła Mariackiego w Krakowie. Historia i konserwacja*, „Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie” VII, 1997; Karaszkievicz Paweł, Heine Leszek, *Średniowieczne witraże z kościoła Mariackiego w Krakowie – problemy konserwatorskie*, OZ 1995, nr 1, s. 50–53.

³⁶ Nykiel Józef, *Uwagi o przebiegu prac konserwatorskich przy dekoracji Jana Matejki i wystroju kamieniarskim we wnętrzu Bazyliki Mariackiej w Krakowie w latach 1993–1999*, [w:] *Renowacja Bazyliki*, s. 25–35.

kościółach³⁷; warto wspomnieć odkrycie relikwii romańskiej dekoracji malarskiej kościoła św. Andrzeja³⁸.

W konserwacji rezydencji kapitulnych szczególną rolę odegrała rewaloryzacja pałacu biskupa Erazma Ciołka (z adaptacją dla Muzeum Narodowego) wg koncepcji Fischingera, zasadniczo z powrotem do fazy z poł. XVIII w., przy eksponowaniu i częściowym rekonstruowaniu elementów pałacu Ciołka z pocz. XVI w.³⁹

W kwartale uniwersyteckim na czoło wysuwają się prace w Collegium Maius⁴⁰, poparte badaniami architektonicznymi⁴¹; przyjęto konserwację zachowawczą, traktując jako ważny etap dokonania Karola Estreichera sprzed ponad pół wieku.

W krakowskim Kazimierzu można osobno rozpatrywać dwie enklawy: niewielkie, lecz unikalne w skali światowej Miasto Żydowskie z 7 bożnicami i 3 cmentarzami oraz znacznie większą część chrześcijańską ze świątyniami gotyckimi i barokowymi wraz z zabudową wypełniającą średniowieczny układ urbanistyczny. Może jedyne takie miejsce na świecie, „gdzie ulica Bożego Ciała krzyżuje się z ulicą Rabina Meiselsa, a św. Sebastiana z Berka Joselewicza”⁴². W Mieście Żydowskim⁴³ konserwacji podawane są bożnice, sukcesywnie realizowane są prace na cmentarzach.

W części chrześcijańskiej na pierwszy plan wysuwają się wieloletnie cykle prac w monumentalnych świątyniach gotyckich: parafialnej Bożego Ciała i augustiańskiej św. Katarzyny⁴⁴.

Kolejny rejon – to tereny pomiędzy Plantami a drugą obwodnicą. Znajdują się tu m.in.:

- zespoły zabudowy na obrzeżu Plant, w tym reprezentacyjny ciąg ul. Basztowej;

³⁷ Zob. m.in.: Paciorek Marian, *Konserwacja ceglanych fasad kościoła św. Marka w Krakowie*, WKWK 1996, nr 5, s. 197–204; Piotrowski Aleksander, *Konserwacja barokowej elewacji kościoła św. św. Piotra i Pawła w Krakowie*, tamże, s. 227–232; Kozieł Krystyn, *Konserwacja południowych elewacji kaplic kościoła Św. Trójcy w Krakowie*, tamże, s. 143–250; Stróżewska-Słaboń Anna, *Sprawozdanie dotyczące kompleksowych prac konserwatorskich w latach 1992–1996 w kościele Św. Krzyża*, [w:] *Studia z dziejów kościoła Św. Krzyża*, red. Kłiś Zdzisław, cz. I, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1997, s. 181–193; Rusek Beata, Smoleńska Anna, *Charakterystyka i przejawy zniszczeń kamieni budowlanych i dekoracyjnych zastosowanych w kościele św. Krzyża w Krakowie*, OZ LXVII, 2013, nr 1–4, s. 101–114; Kalicińska Magdalena, *Znane „nieznane”. Malowidła ścienne kościoła pw. Przemienienia Pańskiego przy klasztorze oo. Pijarów*, „Renowacje” 1999, nr 1, s. 60–71.

³⁸ Zalewski Władysław, *Prace konserwatorskie przy odsłonięciu i ekspozycji rezerwatu romańskiego we wnętrzu kościoła św. Andrzeja w Krakowie (2001–2003)*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich*. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej, Kraków 2005, s. 121–126; Rodzińska-Chorąży Teresa, Włodarek Andrzej, *Romańskie malowidła ścienne w południowej absydlii kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, tamże, s. 127–148.

³⁹ Niewalda Waldemar, *Historia budowy, degradacji, badań i konserwacji Pałacu Biskupa Erazma Ciołka przy ul. Kanoniczej 17 w Krakowie*, [w:] *Doktryny i realizacje*, s. 267–302.

⁴⁰ Majewski Mieczysław, *Problematyka konserwatorska elewacji Collegium Maius w Krakowie*, WKWK 1996, nr 5, s. 233–242.

⁴¹ Sławiński Stanisław, Hiżycka Joanna, *Rozwój przestrzenny gotyckiego gmachu Collegium Maius na podstawie badań architektonicznych prowadzonych w piwnicach*, „Rocznik Krakowski” LXV–LXVI, 1999–2000, s. 21–37.

⁴² Schaff Rafael, *Co mnie i Tobie Polsko... Eseje bez uprzedzeń*, Fundacja Judaica, Kraków 1996, s. 93.

⁴³ Krasnowolski Bogusław, *Problemy konserwatorskie dawnego Miasta Żydowskiego na krakowskim Kazimierzu w pracach Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, BSKOZK, nr 39/1996.

⁴⁴ Krasnowolski Bogusław, *Restauracja zespołu augustiańskiego na Kazimierzu. Z dziejów ochrony krakowskich zabytków*, „Biblioteka Krakowska” 152, 2010, s. 132–150.

- średniowieczne miasto Kleparz;
- Podgórze, miasto doby Oświecenia;
- historyczne przedmieścia ze świątyniami, przekształcone w XIX/XX w. w ciągi uliczne (istotna kwestia ówczesnej architektury⁴⁵); szczególną rolę gra Wesoła z kompleksami szpitalnymi i sakralnymi, a także kompozycja ul. Retoryka z zespołem kamienic projektu Talowskiego⁴⁶.

Kolejne zespoły związane są z kształtowanym od pocz. XX w. ciągiem Alej Trzech Wieszców, z zabytkami architektury międzywojennego dwudziestolecia reprezentującymi zjawisko „szkoły krakowskiej”⁴⁷, wypełniającymi też enklawy po zewnętrznej stronie pierścienia.

Na obrzeżach miasta najpoważniejsze zadania konserwatorskie realizowane są:

- w średniowiecznych zespołach klasztornych benedyktyńskiego Tyńca i cysterskiej Mogiły;
- we wczesnobarokowym eremie Kamedułów na Bielanach;
- w kształtowanej w XVI, XVII i XIX w. willi na Woli Justowskiej;
- w modernistycznym, szpitalnym mieście-ogrodzie w Kobierzynie;
- w podmiejskich dworach i pałacach.

Odrębnym, wieloaspektowym zagadnieniem, jest rewaloryzacja dzieł obronnych austriackiej Twierdzy Krakowskiej⁴⁸, wybitnego – w skali światowej – dzieła architektura militaris. Problemy pokrewne temu zagadnieniu – to konserwacja różnorodnych dzieł architektury inżynierskiej i przemysłowej.

Osiągnięciem Komitetu⁴⁹ pod względem organizacyjnym jest wypracowanie, stosowanie i rozwijanie modelu współpracy między organizacją pozarządową – z zaangażowaniem licznych przedstawicieli fachowych środowisk konserwatorskich – a władzami państwowymi i samorządowymi. Pod względem doktrynalnym za osiągnięcie takie uznać należy rozwijanie pojęcia rewaloryzacji, odniesionego do zespołów zabytkowych, z widzeniem każdego zadania w kontekście przestrzennym, z ujmowaniem całokształtu procesów (badawczych, projektowych, realizacyjnych) jako zadań kompleksowych, interdyscyplinarnych. Za istotne osiągnięcie uznać należy określenie strategicznych celów rewaloryzacji zespołów zabytkowych i związanej z nimi hierarchii zadań. Doświadczenia krakowskie mogłyby być przykładem innych, cennych zespołów urbanistycznych.

⁴⁵ Purchla Jacek, *Dziewiętnastowieczny Kraków jako problem konserwatorski*, [w:] *Przeszłość i przyszłość zabytkowego Krakowa. Materiały sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w roku 1990*, red. Małecki Jan M., Kraków 1994.

⁴⁶ Sawicki Marek, *Zagadnienia estetyczne powstałe w czasie odnowy elewacji kamienicy wg projektu Teodora Talowskiego przy ul. Retoryka 1 w Krakowie*, WKWK 1996, nr 5, s. 257–260.

⁴⁷ Tekielak Andrzej Maciej, *Biblioteka Jagiellońska, prace konserwatorskie przy kamiennych elewacjach, „Renowacje”* 1995, nr 5, s. 31–37.

⁴⁸ Janczkowski Jan, *Z problematyki adaptacji krakowskich fortów*, [w:] *Atlas Twierdzy Kraków*, ser. II, t. 2, Kraków 2002.

⁴⁹ Por. Chrzanowski Tadeusz, *Dorobek i doświadczenie Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, [w:] *Dziedzictwo i rozwój*, s. 21–26.